

PRZEMYSŁAW NOWAK
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
ORCID: 0000-0001-7481-2755

Uwagi krytyczne o dokumencie i pieczęci Władysława Hermana*

Pamięci Hartmuta Hoffmanna (1930–2016)

Słowa kluczowe: dokumenty, pieczęcie, denary, flabella, Bolesław Szczodry, Władysław Herman, bamberska kapituła katedralna

Key words: charters, seals, deniers, flabella, Bolesław II the Generous, Władysław Herman, Bamberg Cathedral Chapter

Jesienią 1993 r. Bawarskie Archiwum Główne (Bayerisches Hauptstaatsarchiv) w Monachium zwróciło zbiór dokumentów bamberskich wystawionych przed 1 stycznia 1401 do Archiwum Państwowego (Staatsarchiv) w Bambergu, skąd w latach dwudziestych i trzydziestych XIX w. zostały zabrane do ówczesnego Reichsarchiv w ramach programu centralizacji archiwaliów¹. W zbiorze Bamberger Urkunden (dalej: BU), obejmującym lata 815–1400, pod numerem 145 jest przechowywany najstarszy zachowany w oryginale dokument polski, o wymiarach 158 x 260 mm, liniowany ślepym rylcem poziomo. Po raz pierwszy streszczenie tego źródła zostało opublikowane w czwartym tomie „Regesta Boica”². W 1886 r. książd Johann Looshorn przytoczył treść dokumentu z oryginału w tłumaczeniu niemieckim w pierwszym tomie *Die Geschichte des Bistums Bamberg*³. Oparte na ogromnej kwerendzie w źródłach rękopiśmiennych, siedmiotomowe dzieło ponad trzydziestoletniej pracy Looshorna (1831–1916) do dziś pozostaje podstawowym kompendium wiedzy

---

* Artykuł powstał w trakcie mojego zastępstwa na Profesurze Podstawowych Badań Historycznych (Historische Grundwissenschaften) na Uniwersytecie Ottona i Fryderyka w Bambergu w semestrze letnim 2019 i zimowym 2019/2020 r. Panu prof. Stanisławowi Suchodolskiemu (Warszawa) i dr. hab. Romanowi Zehetmayerowi, dyrektorowi Niederösterreichische Landesarchiv und Niederösterreichische Landesbibliothek w St. Pölten, dziękuję za zgłoszone uwagi z zakresu numizmatyki i dyplomatyki. Poczuję się również do miłego obowiązku złożenia wyrazów wdzięczności Panu dr. Christianowi Krusemu, dyrektorowi Staatsarchiv Bamberg, za wyrażoną zgodę na bezpośrednie korzystanie z archiwaliów.

¹ Vide WENDERHORST 1997, s. 450–458.

² VON LANG 1828, s. 733 (pod datą ok. 1085 r.).

³ LOOSHORN 1886, s. 485–486.

o dziejach biskupstwa od jego założenia na frankfurckim synodzie w 1007 r. do roku 1808⁴. Spośród historyków polskich na dokument Władysława Hermana zwrócił uwagę dopiero u schyłku XIX w. Wojciech Kętrzyński⁵, opierając się na regeście bamberskiego bibliotekarza Heinricha Joachima Jäcka⁶. Niestety żaden z innych polskich uczonych zajmujących się intensywnie dokumentem i pieczęcią Władysława Hermana na początku XX w. nie miał w rękach oryginału. W badaniach wykorzystano sporządzony przez archiwum monachijskie (Königlich Bayerische Allgemeine Reichsarchiv) odpis oraz fotografię oryginału i metalowy odlew pieczęci, uzyskane przez Franciszka Piekosińskiego w 1902 r.⁷ Następne pokolenia historyków polskich korzystają z tablic cynkograficznych, opublikowanych przez Stanisława Krzyżanowskiego w *Monumenta Poloniae Palaeographica*⁸ i w *Album palaeographicum*⁹, ale bez podania wymiarów dokumentu. W historiografii niemieckiej polska literatura przedmiotu pozostaje kompletnie niezauważona. Na początku lat pięćdziesiątych XX w. bamberski historyk archiwista Wilhelm Georg Neukam (1901–1964)¹⁰ był przekonany, że wydaje *ineditum*¹¹. Zasadą jego pozostaje jednak podanie w publikacji odmianek z wcześniej nieznannej kopii dokumentu z kopiarusza podkustosza bamberskiej kapituły katedralnej z XV w.¹² Z kolei Erich Freiherr von Guttenberg sumiennie opisał dokument i pieczęć Władysława Hermana w pierwszym (jedynym) tomie regestów biskupów i kapituły bamberskiej do pontyfikatu Ruperta (1075–1102)¹³. Wreszcie w katalogu wystawy, towarzyszącej VI Międzynarodowemu Kongresowi Dyplomatyki w Monachium w 1983 r., został opublikowany opis dokumentu autorstwa historyka archiwisty Joachima Wilda¹⁴. W Internecie czarno-białe skany fotografii dokumentu wraz z odwrociem są udostępnione w „Lichtbildarchiv älterer Originalurkunden”, gromadzącym 43 tys. zdjęć ok. 13 tys. dokumentów z obszaru Rzeszy niemieckiej wystawionych przed 1250 r.¹⁵ Po dokonanej przeze mnie autopcji wszystkich, zresztą nielicznych, oryginałów dokumentów oraz notycji pierwszych siedmiu biskupów (1007–1102) i kapituły bamberskiej¹⁶, a także jednego,

⁴ Vide DRESSLER 1998, s. IX–XXVIII.

⁵ KĘTRZYŃSKI 1891, s. 113, przypis 1 (z datacją 1099–1102).

⁶ JÄCK 1844, s. 41 (pod prowizoryczną datacją 1085).

⁷ Vide KOZŁOWSKA–BUDKOWA 2006, nr 14, s. 70.

⁸ KRZYŻANOWSKI 1907, tablica 1.

⁹ KRZYŻANOWSKI 1959, tablica 1.

¹⁰ WUNSCHER 1965, s. 5–11 (z wykazem publikacji Wilhelma G. Neukama).

¹¹ NEUKAM 1952/1953, s. 348–349 (z datacją ok. 1079–1086) i tablica XII na wklejce po s. 344. Vide JASIŃSKI 1964, s. 226.

¹² Bamberg, Staatsarchiv, Rep. B 86, nr 705 (Copia rerum multarum antiquarum), k. 30r, kolumna a. Wydanie: NEUKAM 1952/1953, s. 348–349 (pod starą sygnaturą Rep. B 86/XI, nr 91a).

¹³ VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 276–277, nr 551 (z datacją 1087–1096).

¹⁴ *Fürstenkanzlei* 1983, s. 26–27, Kat. 4 (z datacją 1087–1096).

¹⁵ <http://lba.hist.uni-marburg.de/>, nr 7216.

¹⁶ Cf. ZIEGLER 1981, s. 1–110; HUBER 1981, s. 27–39.

znanego z XI w., dokumentu pieczętnego bawarskiego księcia (BU 111)¹⁷, celowe wydaje się poczynienie kilku krytycznych uwag na temat dokumentu i pieczęci Władysława Hermana na tle porównawczym. Poza tym nie udało mi się potwierdzić, aby którykolwiek z historyków polskich przeprowadził wcześniej analizę na podstawie autopsji oryginału, co w konsekwencji doprowadziło do szeregu nieporozumień, zwłaszcza w opisie pieczęci.

Dokumentu Władysława Hermana nie można — jak to się nierzadko spotyka w literaturze przedmiotu — określać terminem list¹⁸. Związła, ale trafną definicję listu podał Stanisław Kętrzyński w podręczniku dyplomatyki polskiej: „piśmienne udzielenie wiadomości, bez celu prawnego”¹⁹. W sumiennym podsumowaniu przedwojennej dyskusji nad charakterem dyplomatycznym naszego najstarszego oryginału Zofia Kozłowska-Budkowa skonstatowała: „promulgacja, umieszczona na początku, brak adresu i w ogóle jakichkolwiek formuł typowych dla listów oraz charakter wieczystości, wyraźnie zaznaczony, zmuszają do uznania go za dokument o słabo rozwiniętych formułach (brak eschatokołu)”²⁰. Oczywiście prawie wszyscy historycy polscy powołują się na ustalenia Z. Kozłowskiej-Budkowej, widocznie jednak nie czytają ich uważnie. Pozornie można ten problem terminologiczny potraktować jako zwykły spór akademicki, ale gdyby faktycznie był to list, to byłby unikatem na skalę europejską, ponieważ z przebogatych archiwów i bibliotek włoskich oraz francuskich znane są zaledwie 42 oryginały łacińskojęzycznej korespondencji z okresu do końca XI w.²¹ W tym przypadku jest to jeden z tysięcy zachowanych w oryginale dokumentów z czasu wczesnego średniowiecza, dla naszej historiografii — i szerzej, dla dyplomatyki książęcej — niezwykle jednak cenny. Warto w tym kontekście przytoczyć zdanie Heinricha Fichtenaus, który w podstawowym podręczniku dyplomatyki bawarsko-austriackiej od VIII do początków XIII w. stwierdził, że dokument książęcy w XI w. poza odbiorcami z Italii praktycznie nie istnieje²².

¹⁷ Cf. VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 103, nr 232; ZAISBERGER 1966, s. 271, przypis 93 (z korektą datacji z 13 na 11 listopada 1045); KIENAST 1968, s. 410, nr 4b; ZIEGLER 1981, s. 85–86 (z błędną datacją 13 listopada 1045); *Fürstenkanzlei* 1983, s. 25, Kat. 1; *Aus 1200 Jahren* 1986, s. 38–39, Kat. 18 (z podobizną) i s. 59, nr 3 (podobizna pieczęci); HOFFMANN 1995, s. 42, 66 (z błędną datacją 13 listopada 1045) i il. 26. Odcisnięta wprost na pergaminie pieczęć księcia bawarskiego Henryka VII jest najstarszą zachowaną niemiecką pieczęcią książęcą, cf. KITTEL 1970, s. 246 i il. 76 na s. 121; *Wappen* 1974, s. 94, nr 144 i tablica XIV.

¹⁸ Cf. m.in. GIEYSZTOR 1961[–1962], s. 360; *Dyplomatyka* 1971, s. 131; GIEYSZTOR 1971, s. 73–74; LABUDA 1980, s. 130; STRZELCZYK 1982[–1986], s. 402; STRZELCZYK 1996, s. 77–78; LABUDA 2002, s. 33; WISZEWSKI 2008, s. 91–96; WISZEWSKI 2010, s. 83–88; STRZELCZYK 2013, s. 106–108.

¹⁹ KĘTRZYŃSKI 2008, s. 52.

²⁰ KOZŁOWSKA–BUDKOWA 2006, nr 14, s. 71.

²¹ Cf. *Lettere* 2004; *Lettere* 2007; *Lettere* 2012. Instruktywny przegląd badań nad epistolografią od starożytnego Bliskiego Wschodu do średniowiecza, vide HACK 2006, s. 1–22.

²² FICHTENAU 1971, s. 134.

Dokument Władysława Hermana rozpoczyna się — tak jak większość bawarskich i frankońskich notycji — obiektywnie sformułowaną promulgacją zwaną również publikacją („Notum sit omnibus in Christo fidelibus tam modernis quam posteris”)²³, posiada intytulację w formie subiektywnej, tzn. wystawca występuje w pierwszej osobie liczby pojedynczej wraz z formułą dewocyjną („ego Ladizławs Dei gracia dux Polonię”) i ma jednoznaczną dyspozycję. Intytulacja w formie subiektywnej odróżnia nasz dokument od obiektywnie sformułowanych opieczętowanych notycji (*Siegelnotiz, besiegelte Traditionsnotiz*)²⁴. Z treści wynika, że książę Władysław Herman, na prośbę Gumpona, wysłannika kanoników, i biskupa Ruperta, zwraca kościołowi bamberskiemu za pośrednictwem biskupów Eberharda i Henryka dwa złote krzyże okrągłe, nieprawnie temuż kościołowi zabrane, które wykupił w swojej ziemi, zastrzegając, aby prebenda, którą za te krzyże i inną swoją ofiarę ma otrzymać, była obsługiwana przez wikariuszy oraz aby bracia nieustannie modlili się za zbawienie duszy jego i jego krewnych²⁵. Wartość owych złotych krzyży, oceniona na 50 funtów (srebra?), została odnotowana w najstarszych anniwersariuszach katedralnych z końca XIII w. pod dniem 4 czerwca: „Hermannus, dux Polonie obiit, qui cruces aureas et rotundas quinquaginta libris redemptas ecclesie reddidit”²⁶.

Marcin Pauk, który ostatnio wiele uwagi poświęcił temu dokumentowi, sądził, że zagrabione kanonikom w nieznanych okolicznościach złote krzyże są najpewniej pektorałami²⁷. Czy jednak rzeczywiście restytucja dotyczyła pektorałów? W najstarszym inwentarzu skarbcza katedry bamberskiej, sporządzonym w 1127 r. przez kustosza Udalryka na polecenie biskupa Ottona I (1102–1139) przed jego wyruszeniem na drugą misję chrystianizacyjną do Pomorza, zachowanym w kopii z XIV w., mamy informację o dwóch złotych krzyżach okrągłych²⁸. Są one wymienione na początku inwentarza w następującym kontekście: „VIII Cruces auree gemmis ornate, due auree rotunde, tres argentee, una ex hiis habens argenteum pedem, auro et gemmis ornata”²⁹.

²³ Cf. FICHTENAU 1971, s. 137; HUBER 1981, s. 29; WILD 1997, s. 474, 476–477; WILD 2007, s. 35–36.

²⁴ WILD 1997, s. 469–483 (z krytycznym omówieniem szcztąkowego stanu badań). Zagadnienie opieczętowanych notycji nie doczekało się szerszego uwzględnienia w najnowszym podręczniku dyplomatyki tzw. prywatnej, vide HÄRTEL 2010, s. 112.

²⁵ Najlepsze wydanie: SEMKOWICZ, BUDKOWA 1960, nr 1, s. 1–2 (z datacją 1100–4 czerwca 1102). Do zagadnienia ustanowienia relacji typu *fraternitas plena* z kolegium kanoników św. Jerzego w Bambergu, vide MICHAŁOWSKI 1993, s. 106–110, 205–207 (przypisy); HOFFMANN 1993, s. 122–123.

²⁶ Bamberg, Staatsarchiv, Rep. B 86, nr 241 (stara sygnatura Rep. B 86/XI, nr 64), k. 106r, kolumna b; ibidem, Rep. B 86, nr 242 (stara sygnatura Rep. B 86/XI, nr 62), k. 65v (cytat). Cf. SCHWEITZER 1844, s. 71–74 (opisy obu rękopisów), 189; NEUKAM 1952/1953, s. 346.

²⁷ PAUK 2016, s. 653.

²⁸ Bamberg, Staatsarchiv, Rep. B 86, nr 240, s. 57–58. Ostatnie wydanie: *Schatzverzeichnisse* 1967, nr 6, s. 17–19 (pod starą sygnaturą Rep. B 86/XI, nr 61).

²⁹ *Schatzverzeichnisse* 1967, nr 6, s. 17–18, wiersz 5–7.

Ich identyfikacja ze zwróconymi przez Władysława Hermana złotymi krzyżami nie była w historiografii kwestionowana. Wilhelm G. Neukam przyjął, że chodzi o dwa krzyże ołtarzowe przezroczone z okrągłą stopą w formie płaskiej kopuły lub dzwonu³⁰. Z kolei Aleksander Gieysztor, odrzucając możliwość identyfikacji z pektoralami albo krzyżami ołtarzowymi, wiązał je z krzyżami przenośnymi, które mogły należeć do trzech grup: krzyży-broszy, krzyży-relikwiarzy, krzyży przezroczone (Scheibenkreuze)³¹. Natomiast Renate Kroos i Karl-August Wirth z Centralnego Instytutu Historii Sztuki (Zentralinstitut für Kunstgeschichte) w Monachium utożsamiają je jednoznacznie z flabellami (łac. *flabellum*, *flabrum*, *ventale*, *ventilabrum*)³², niezbyt szczęśliwie nazywanymi we współczesnej terminologii naukowej *Scheibenkreuze*³³. W sporządzonym w drugiej ćwierci XII w., być może po śmierci biskupa Ottona I w 1139 r., wykazie strat skarbcza katedralnego w Bambergu mamy zapis: „Flabella III^a, duo aurea et gemmis ornata, tercius argenteum cum totidem baculis”³⁴. Flabella wykonane ze złota były rzadkością (oprócz Bambergu), wzmiankowane są jeszcze w inwentarzu skarbcza katedralnego w Leodium z 1025 r. („Ventilabra aurea II° cum lapidibus et duo argentea”)³⁵. Począwszy od XII w., istnieją zapisy źródłowe świadczące o tymczasowym zainstalowaniu bądź przechowywaniu flabelli koło ołtarza. Tradycja ta jest jednak znacznie starsza, na co wskazuje przedstawienie na kamiennej płycie z 739/740 r. fundacji przez księżną spoletańską ołtarza w kościele klasztornym św. Piotra w Valle koło Ferentillo w Umbrii³⁶. Wyobrażenie o tym, jak mogły wyglądać flabella zwrócone przez Władysława Hermana dają najstarsze zachowane w Europie Zachodniej trzy pozłacane miedziane egzemplarze ze skarbcza katedralnego w Hildesheim, wykonane w miejscowym warsztacie wkrótce po podniesieniu relikwii św. Gotarda w 1132 r.³⁷ Przy tym należy dodać, że flabella były zwykle luźno związane z trzymaczami, określanymi w źródłach najczęściej jako *baculum* (*baculus*) lub *manubrium*. Trzymacze były wzmiankowane w inwentarzach, jeżeli wykonano je z drogiego materiału lub gdy były na stałe związane z flabellami³⁸.

Władysław Semkowicz, wnioskując na podstawie sposobu przywieszenia pieczęci na odwrociu oraz niemieckiej pisowni imienia biskupa bamberskiego Ruperta (ö = ou), a nade wszystko pisma z lekka dyplomatycznego, że dokument został spo-

³⁰ NEUKAM 1952/1953, s. 345.

³¹ GIEYSZTOR 1971, s. 74–75.

³² KROOS, WIRTH 2003, kol. 496.

³³ KROOS, WIRTH 2003, kol. 434.

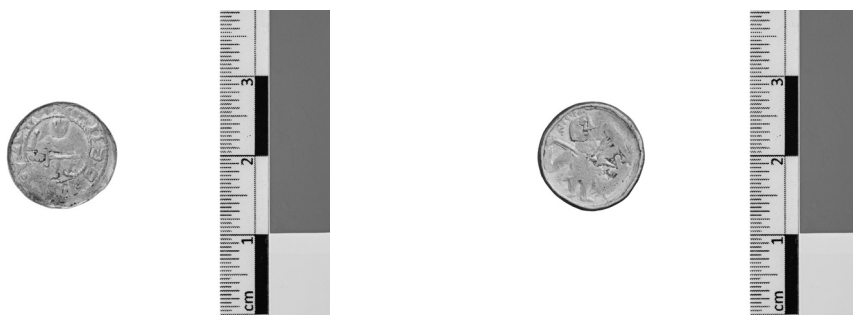
³⁴ Bamberg, Staatsbibliothek, Msc.Bibl. 45, k. 1r. Ostatnie wydanie: *Schatzverzeichnisse* 1967, nr 7, s. 19, wiersz 4–5. Vide najnowszy opis rękopisu: SUCKALE–REDLEFSEN 2004, s. 75, nr 57.

³⁵ Cf. *Schatzverzeichnisse* 1967, nr 43, s. 50, wiersz 10–11; KROOS, WIRTH 2003, kol. 480.

³⁶ KROOS, WIRTH 2003, kol. 462–463 i il. 2 między kol. 429/430.

³⁷ Cf. *Abglanz* 2001, s. 221–222, Kat. 5.1–5.3 (opis U[rsula] M[ende]) z barwnymi il. na s. 210–212; KROOS, WIRTH 2003, kol. 484–485. z il. 6 między kol. 441/442; *Canossa* 2006, s. 441–443, Kat. 527–529 (opis U[rsula] M[ende]).

³⁸ KROOS, WIRTH 2003, kol. 489–490.

II. 1. Denar Bolesława Szczodrego typu trzeciego, mennica Sandomierz?
(Muzeum Narodowe w Warszawie, NPO 45868).

rzządzony przez jakiegoś bamberszyka, a więc przez odbiorcę, przy czym za autora, a zarazem jego pisarza, uważał wymienionego w tekście Gumpona, biskupiego wysłannika³⁹. Odmienne stanowisko zajął Aleksander Gieysztor, który był przekonany, że dokument został spisany w latach 1087–1095 minuskułą dokumentową „w Polsce ręką miejscową wykazującą znajomość kancelarii monarszych”⁴⁰. Z kolei J. Wild, znawca dyplomatyki bawarskiej, uznał, że skoro z pewnością nie istniała książęca kancelaria w Polsce w XI w., to dokument trzeba przypisać odbiorcy, tj. bamberskiej kancelarii biskupiej, przy czym pisarz posłużył się do jego ingrosacji uproszczoną minuskułą dyplomatyczną⁴¹. W latach dziewięćdziesiątych XX w. całą spuściznę rękopiśmienną z bibliotek i skrytoriów bamberskich X i XI w. przebadał wybitny paleograf, Hartmut Hoffmann (1930–2016)⁴². W odniesieniu do dokumentu Władysława Hermana, podobnie jak dwóch innych dla kapituły bamberskiej z 6 maja 1093 (BU 143) i 6 sierpnia 1096 (BU 144), stwierdził krótko, że dobre, wydłużone pismo, zasadniczo minuskuła książkowa, jest raczej odległe od znanego ze skryptorium katedralnego pierwszej połowy i trzeciej ćwierci XI w. Pismo wspomnianych dokumentów przyporządkował jednak skryptorium katedralnemu⁴³.

Wśród wielu odmian promulgacji, w większości rozpoczynających sporządzone i uwierzytelnione pieczęcią odbiorcy dokumenty i notycje dla bamberskiej kapituły katedralnej od schyłku XI w. do końca XII w.⁴⁴, nie ma identycznej publikacji, jaka występuje w dokumencie Władysława Hermana. Najczęściej występująca promulgacja „Notum sit omnibus Christi fidelibus tam futuris quam presentibus” pojawia się już w najstarszym, zachowanym w oryginale, dokumencie kanonika Udalryka dla

³⁹ SEMKOWICZ 2002, s. 302–303.

⁴⁰ GIEYSZTOR 2009, s. 120.

⁴¹ *Fürstenkanzlei* 1983, s. 26–27, Kat. 4.

⁴² Cf. SCHIEFFER 2016, s. 459–463; SCHLOTHEUBER 2016, s. 207–212; BÜNZ, SCHUFFELS 2017, s. 239–250.

⁴³ HOFFMANN 1995, s. 67 i il. 52, 54, 55.

⁴⁴ HUBER 1981, s. 29.

Il. 2. Pieczęć Władysława Hermana, księcia polskiego (1079–1102), przywieszona na odwrociu dokumentu bez miejsca i daty wystawienia z końca XI w. lub początku XII w. [ok. 1095–4 czerwca 1102] (Bamberg, Staatsarchiv, Bamberger Urkunden, nr 145).

bamberskiej kapituły katedralnej z 6 maja 1093 (BU 143)⁴⁵. Bardzo zbliżona promulgacja jak w dokumencie Hermana występuje jednak w notycji darowizny alodium przez biskupiego ministeriała Fryderyka dla ołtarza św. Piotra w katedrze bamberskiej z drugiej połowy XI w. („Notum sit omnibus Christi fidelibus tam posteris quam modernis⁴⁶”), znana m.in. z kopii w sporządzonym przez kustosa Udalryka zbiorze listów i dokumentów, dedykowanym w 1125 r. biskupowi wüzburgskiemu Gebhardowi (*Codex Udalrici*)⁴⁶. Ponadto w dokumencie Władysława Hermana Rupert jest wymieniony jako siódmy biskup bamberski, a zwyczaj numerowania ordynariuszy znany jest z wcześniejszych dokumentów i notycji biskupich (BU 108, 116, 122)⁴⁷. Na specjalną uwagę zasługuje szczególnie paleograficzny, mianowicie imię Gumpona, wysłannika kanoników i biskupa bamberskiego, zostało najpierw zapisane tylko w postaci sygła G., a następnie nadpisane tą samą ręką w trzecim wierszu w postaci

⁴⁵ Ostatnie wydanie: *Codex Udalrici* 2017, s. 675–676, Aneks 1 z barwnymi podobiznami oryginału i kopii, il. 1, 2. Cf. VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 283–284, nr 567; ZIEGLER 1981, s. 97; HOFFMANN 1995, s. 67 i il. 52.

⁴⁶ Ostatnie wydanie: *Codex Udalrici* 2017, s. 200–202, nr 137 (z datacją 30 marca 1057 — 27 grudnia 1063). Cf. VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 154–156, nr 328–329 (z datacją jesień 1061 — luty 1062 r.); ZIEGLER 1981, s. 91.

⁴⁷ Cf. VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 84–85, nr 181, s. 111, nr 246, s. 114, nr 255; ZIEGLER 1981, s. 80–81, 86–88; ZIEGLER 1982, tablica II, III,1; HOFFMANN 1995, s. 66–67 i il. 29, 48, 50, 51, 53.

„Gu(m)pone”⁴⁸. W historiografii brakuje nowoczesnego opracowania prozopografii duchowieństwa bamberskiego w średniowieczu, więc powtarza się za W.G. Neukamem⁴⁹, że Gumpo mógł być identyczny z kanonikiem kolegiaty św. Jakuba i/lub dziekanem kolegiaty św. Gangolfa w Theuerstadt na przedmieściu ówczesnego Bambergu na prawym brzegu Radęcy (Regnitz), uchwytnymi źródłowo na początku XII w.⁵⁰ Odmienne stanowisko zajął jedynie Kazimierz Jasiński, który za bardziej prawdopodobne uważał, że Gumpo zmarł w końcu XI w., zakładając przy tym, że dokument pochodzi z lat 1088/1089–1095⁵¹. W przeciwieństwie do W.G. Neukama występującą w dokumencie Judytę poprawnie zidentyfikował z ostatnią żoną Władysława Hermana, Judytą salicką⁵². Ze względu na pisownię imion nie ulega wątpliwości, że dokument sporządził pisarz pochodzenia południowoniemieckiego, ale równie dobrze mógł on przebywać na dworze Władysława Hermana. Szczególne zagęszczenie duchownych pochodzenia niemieckiego w czasach Władysława Hermana, który jako stronnik cesarstwa biernie uznawał obediencję antypapieża Wiberta z Rawenny — Klemensa III (1084–1100)⁵³, znane jest od dawna w literaturze, ostatnio potwierdzone poprzez uznanie Eberharda i Henryka za biskupów Płocka i Poznania⁵⁴, będących do początku lat dziewięćdziesiątych XI w. prałotami bamberskiej kapituły katedralnej. Ponadto wypada zaznaczyć, że nieuprawnione są poszukiwania zbieżności stylistycznych, jak to uczynił Przemysław Wiszewski⁵⁵, pomiędzy dyplomami władców salickich, sporządzanymi przez notariuszy w kancelarii Rzeszy (*Reichskanzlei*) według rozwiniętego formularza, a dokumentem Władysława Hermana o mocno zredukowanych formułach dyplomatycznych. Nie można też mówić o istnieniu w czasach Władysława Hermana zorganizowanej kancelarii książęcej⁵⁶, bo takowej nie posiadali w XI w. nawet książęta bawarscy ani margrabiowie austriaccy, mimo silnie rozwiniętych rodzimych form dokumentacji prawnej o charakterze

⁴⁸ SEMKOWICZ, BUDKOWA 1960, nr 1, s. 2, przypis b: „imię w całości nadpisane bliskoczesną ręką”. Ten sam atrament i majuskułne *G* w imieniu wskazują jednak na identyczność ręki pisarskiej, która ingrosowała dokument.

⁴⁹ NEUKAM 1952/1953, s. 346, przypis 10.

⁵⁰ Bamberg, Staatsarchiv, Rep. B 101, nr 1 (stara sygnatura Rep. B 90c, nr 20), k. 27v–28r, 55r–v. Wydanie: SCHWEITZER 1858, s. 1–2, 16. Nie udało mi się zidentyfikować źródła potwierdzającego Gumpona jako dziekana kolegiaty św. Gangolfa w 1109 r. Neukam powołuje się jedynie na zestawienie księdza Friedricha Wachtera, które jest pozbawione aparatu naukowego, vide WACHTER 1908, nr 3534. W najnowszym zestawieniu dziekanów kolegiaty św. Gangolfa znów na Wachtera, a nie na konkretne źródło powołuje się WITOWSKI 2019, s. 306. O nazwie i położeniu Theuerstadt we wczesnym średniowieczu vide *Bamberg* 2019, s. 13–16.

⁵¹ JASIŃSKI 1969, s. 50.

⁵² Cf. NEUKAM 1952/53, s. 347n.; JASIŃSKI 1969, s. 50.

⁵³ NOWAK 2014, s. 427. Z nowymi argumentami podtrzymuję datę legacji Galona do Polski w 1104 r., a nie w 1103 r., vide NOWAK (w druku).

⁵⁴ PAUK 2016, s. 678–685.

⁵⁵ WISZEWSKI 2008, s. 92–94; WISZEWSKI 2010, s. 84–86.

⁵⁶ Tak sądził jeszcze GIEYSZTOR 1961[–1962], s. 360.

poświadczeniowym (księgi tradycji, zapiski tradycyjne, opieczętowane notycje)⁵⁷. W podsumowaniu tej części uwag należy podkreślić, że dokument Władysława Hermana jest wytworem fazy przejściowej od notycji, pozbawionej jakichkolwiek ozdobnych elementów graficznych, do dokumentu pieczętnego (*Siegelurkunde*). Uwierzytelnienie dokumentu pieczęcią, niezapowiedzianą w tekście, ujmowałbym jako symbol woli księcia i gwarancji sumiennego wypełnienia jego polecenia przez biskupów Eberharda i Henryka.

Pieczęć Władysława Hermana, zachowana w trzech piątach, jest odcisnięta w wosku naturalnym w płaskiej misce z częściowo obtłuczonym brzegiem i przy-mocowana dwoma cienkimi paseczkami skórzanymi, przewleczonymi między wierszem drugim a trzecim tekstu, mniej więcej na środku odwrocia dokumentu. Duża masa wosku wymagała dobrej stabilizacji pieczęci poprzez wykonanie czterech dziurek w postaci przypominającej trapezoid o wymiarach 20 x 16 x 5 x 12 mm. Na odwrociu paseczki dodatkowo zostały splecione w węzeł. Już Tadeusz Wojciechowski w *editio princeps* z 1902 r. w niemieckojęzycznym cytacie z pisma archiwum monachijskiego, a następnie precyzyjniej Władysław Semkowicz i Zofia Budkowa w opisie wydawniczym wyraźnie zaznaczyli, że pieczęć majestatyczna (tronowa) księcia Władysława Hermana jest przywieszona na odwrociu na rzemykach przewleczonych pod drugim wierszem tekstu⁵⁸. Dlatego zdumiewa fakt, że Franciszek Piekosiński, Stanisław Krzyżanowski, Marian Gumowski, Karol Maleczyński, Krzysztof Benyskiewicz, Adam Krawiec, a ostatnio Tomasz Jurek w podręczniku dyplomatyki staropolskiej, sądzili, że pieczęć jest odcisnięta wprost na pergaminie (*sigillum impressum*)⁵⁹. Pieczęć ta również nie zamykała dokumentu lub (rzekomego) listu Władysława Hermana i nie została przy jego otwieraniu złamana jak podawano w dotychczasowej literaturze przedmiotu⁶⁰. Natomiast Heinrich Meyer zu Ermgassen, w zestawieniu sporządzonym w oparciu o „Lichtbildarchiv älterer Originalurkunden”, podał, że pieczęć jest przywieszona na odwrociu i obrócona o 90°⁶¹, co przeczył T. Jurek, powołując się na niego w niewłaściwym kontekście⁶². Przytoczone błędne stwierdzenia szeregu uczonych są ewidentnym dowodem na to,

⁵⁷ Cf. *Fürstenkanzlei* 1983, s. 27, Kat. 5; WILD 2013.

⁵⁸ Cf. WOJCIECHOWSKI 1902, s. 171; SEMKOWICZ, BUDKOWA 1960, nr 1, s. 1.

⁵⁹ Cf. PIEKOSIŃSKI 1902, kol. 497; PIEKOSIŃSKI 1906, s. 3–4, nr 587; KRZYŻANOWSKI 1907, regest, nr 1 (z datacją ok. 1085 r.); KRZYŻANOWSKI 1927, regest, nr 1 (z datacją ok. 1085 r.); *Sfragistyka* 1960, tablica III, il. 6 z błędnym podpisem: „Pieczęć Władysława I Hermana, ks. polskiego (1080–1102) wyciśnięta na odwrotnej stronie dokumentu bez daty z końca XI w. (oryginał w archiwum monachijskim)”; MALECZYŃSKI 1971, s. 247; BENYSKIEWICZ 2014, s. 206; KRAWIEC 2014, s. 87; JUREK 2015, s. 68 i il. 1 z błędnym podpisem: „widoczne nacięcia służyły umocowaniu pieczęci, odcisniętej wprost na pergaminie, na odwrociu dokumentu”.

⁶⁰ Cf. *Dyplomatyka* 1971, s. 131; HLEBIONEK 2013, s. 142–143; BENYSKIEWICZ 2014, s. 206–207; KRAWIEC 2014, s. 87.

⁶¹ MEYER ZU ERMGASSEN 1992, s. 358 (tabela 5).

⁶² Vide przypis 59.

że nawet najlepsza podobizna nie zastąpi w studiach dyplomatycznych autopsji oryginału. Monachijski fotograf, który wykonał zdjęcie odwrocio oryginału na potrzeby reprodukcji w *Monumenta Poloniae Palaeographica*⁶³ po prostu obrócił pieczęć o 90°, tak aby nie zasłaniała streszczenia z XV w. Zabieg ten ponownie powtórzono, wykonując fotografie dla „Lichtbildarchiv älterer Originalurkunden”⁶⁴. W rzeczywistości pieczęć została odcisnięta o 90° już na złożonym dokumencie i ślady tego wycisku są widoczne w zdeformowanej misce, ale sposób przywieszenia na skórzanych paseczkach powoduje, że po rozłożeniu pergaminowej karty nie mamy do czynienia z jej obroceniem względem tekstu.

Z dokumentów, których odbiorcą była bamberska kapituła katedralna z XI i XII w., znanych jest w sumie jedenaście przykładów uwierzytelnienia pieczęcią, przywieszoną na pojedynczym pergaminowym paseczku na odwrociu⁶⁵. Najwcześniejszy przykład pochodzi z 6 sierpnia 1096 (BU 144)⁶⁶. Notycje te zostały sporządzone przez odbiorcę i uwierzytelnione trzema typami jego pieczęci: 1) średnicy 50 mm z napisem + SANCTVS GEORIVS, 2) średnicy 55 mm z legendą + S(AN)C(TV)S • GEORIVS •, 3) średnicy 55 mm z napisem + S(AN)C(TV)S • GEORIVS, w trzech przypadkach z wyobrażeniem św. Jerzego na koniu, zabijającego smoka⁶⁷. Oczywiście zwyczaj przywieszania pieczęci na odwrociu dokumentu, często obróconej o 90° lub 180°⁶⁸, był dość powszechny w Rzeszy niemieckiej w XI i XII w., z wyłączeniem jednak dyplomów królewskich i cesarskich.

Średnica pieczęci Władysława Hermana wynosi aż 98 mm⁶⁹ i przedstawia się imponująco na tle ówczesnej sfragistyki monarszej. W końcu XI w. i na początku XII w. królowie i episkopat angielski posługiwali się pieczęciami o średnicy

⁶³ Vide przypis 8.

⁶⁴ Vide przypis 15.

⁶⁵ Vide HUBER 1981, s. 31, 34–39, nr 2, 4, 5, 6, 16, 22, 24, 28, 29, 31, 48.

⁶⁶ Cf. VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 286, nr 573 (z błędną informacją, że pieczęć jest wciśnięta w pergaminie); ZIEGLER 1981, s. 99; HOFFMANN 1995, s. 67 i il. 54.

⁶⁷ Bamberg, Staatsarchiv, BU, nr 144 (pieczęć typu I), 152 (pieczęć typu I, obrócona o 90°), 158 (pieczęć typu I, obrócona o 270°), 159 (pieczęć typu II), 185 (fragment pieczęci typu IV, obróconej o 270°), 208 (pieczęć typu II, obrócona o 180°), 211 (po konserwacji dokumentu pieczęć typu II jest przechowywana luzem), 255 (fragment pieczęci typu II, obróconej o 180°), 268 (pieczęć typu II, obrócona o 180°), 282 (fragmenty pieczęci typu II, obróconej o 180°), 342 (pieczęć typu IV, obrócona o 180°). Opisy pieczęci: HUBER 1981, s. 30–31 (z błędną średnicą 7–7,5 cm!); SCHÖNTAG 2011, s. 311–313, 316–317 (bez podawania średnicy pieczęci typów I–IV) z il. 1, 2, 5. Zagadnienie typów pieczęci bamberskiej kapituły katedralnej i ich dokładnej periodyzacji wymaga dalszych badań, co wykracza poza ramy tego artykułu.

⁶⁸ Vide MEYER ZU ERMGASSEN 1992, s. 338–342 (z il. 4, 5), 359–360 (tabele 5, 6).

⁶⁹ WOJCIECHOWSKI 1902, s. 171, podaje średnicę 10 cm; VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 276, nr 551, podaje średnicę 10 cm; GUMOWSKI 1966, s. 153, nr 199 podaje prawidłową średnicę 98 mm; PIECH 1993, s. 201, Kat. 1, opierając się na odlewie metalowym, przechowywanym w ówczesnym Zakładzie Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki UJ w Krakowie, podaje średnicę ok. 95 mm.

ok. 80 mm⁷⁰. Z kolei pieczęcie majestatowe królów francuskich Henryka I (1031–1060), Filipa I (1060–1108) i Ludwika VI Wielkiego (1108–1137) miały średnicę od 70 mm do 73 mm⁷¹, a władców niemieckich z dynastii salickiej, mianowicie Konrada II (1024–1039, cesarz od 1027 r.), Henryka III (1039–1056, cesarz od 1046 r.), Henryka IV (1056–1106, cesarz od 1084 r.) i Henryka V (1106–1125, cesarz od 1111 r.), miały średnicę od 56 mm do 85 mm⁷². Natomiast niedawno opublikowany korpus pieczęci władców węgierskich z dynastii Arpadów pozwala stwierdzić, że pieczęcie woskowe króla Władysława I (1077–1095), Kolomana Uczzonego (1095–1116) i Beli II (1131–1141) miały odpowiednio średnice 75 mm, 86 mm i 110 mm⁷³.

W podwójnej otoczce perełkowej biegnie bardzo słabo czytelny napis w odbiciu lustrzanym, który odczytuje: [...] + LAVVS [D]VC. Na tablicy opublikowanej w *Monumenta Poloniae Palaeographica*⁷⁴ napis jest znacznie wyraźniejszy niż obecnie. Franciszek Piekosiński zaproponował rekonstrukcję całego napisu otokowego w postaci: + WLADIS + LAVVS DVC⁷⁵, a Erich Freiherr von Guttenberg dokonał nieco odmiennej rekonstrukcji: ... (X)VDSVAJ (SIDA)J⁷⁶. Wyobrażenie napieczęte przedstawia księcia siedzącego na tronie z mieczem na kolanach, prawa ręka spoczywa na rękojeści, zakończonej okrągłą główką, lewa nie jest zachowana. Noga tronu wyobraża łapę zwierzęcą. Nie mogę się zgodzić z opinią Krzysztofa Benyskiewicza, że „koncepcja ideowa wydaje się niezbyt oryginalna”⁷⁷, albowiem wyobrażenie księcia na majestacie z mieczem na kolanach jest najwcześniejszym znanym przykładem w sfragistyce Europy łacińskiej o nieposzlakowanej autentyczności. Czołowy znawca znaków władzy, Percy Ernst Schramm, motyw z pieczęci Władysława Hermana wywodził ze sztuki bizantyjskiej, wskazując na marmurowy relief św. Dymitra z XI w. z Bazyliki św. Marka w Wenecji⁷⁸.

Tezę o możliwości wcześniejszej recepcji tego motywu do Polski od wyobrażenia na pieczęci Hermana potwierdzają monety Bolesława Szczodrego typu trzeciego, znane dotychczas zaledwie z dwóch egzemplarzy. Na awersie noszą one wyobrażenie władcy z odkrytą głową, siedzącego na bardzo uproszczonym tronie z mieczem na kolanach, prawa ręka spoczywa na rękojeści, zakończonej okrągłą główką, lewa przypuszczalnie wsparta na głowni. Na denarze ze skarbu z grodziska w Wiślicy biegnie w otoku pomyłony napis: + + HEDI•IAVS, a na drugim egzemplarzu z kolekcji Krzysztofa Klingera (1924–1982), wybitego inną parą stempli, bardzo mało zużytych, widnieje

⁷⁰ McEWAN 2019, s. 109–110.

⁷¹ *Corpus* 1991, s. 141–143, 145, nr 62–64, 66.

⁷² BRESSLAU 1881, s. 541–577 (opis pieczęci, s. 559–577).

⁷³ TAKÁCS 2012, s. 84–89, 159–160 (wersja anglojęzyczna), Kat. 9–11.

⁷⁴ KRZYŻANOWSKI 1907, tablica 1.

⁷⁵ PIEKOSIŃSKI 1902, kol. 502; PIEKOSIŃSKI 1906, s. 3, nr 587, a za nim PIECH 1993, s. 201, Kat. 1.

⁷⁶ VON GUTTENBERG [1932–]1963, s. 276, nr 551.

⁷⁷ BENYSKIEWICZ 2014, s. 207.

⁷⁸ SCHRAMM 1956, s. 945, przypis 1.

legenda, która daje wyraźny odczyt: + • II•E•LB•II•LAVS. Oba napisy zawierają bardzo zniekształcone imię emitenta (w drugim przypadku w lepszej wersji — odczyt od środka w obu kierunkach). Na rewersie przedstawiono pieszego rycerza, zwróconego w prawo, który w lewej ręce trzyma uniesioną migdałowatą tarczę, a prawą wbija grot włóczni w rozwartą paszczę leżącego smoka⁷⁹. Jak podkreśla Stanisław Suchodolski, „wyobrażenia takie nie były dotychczas znane ani na polskich, ani na obcych monetach z XI w.”⁸⁰. Ich prawdopodobnego miejsca wybicia S. Suchodolski dopatruje się w efemerycznej mennicy w Sandomierzu, będącym jedną z Gallowych „sedes regni principales” w okresie książęcych rządów Bolesława Szczodrego⁸¹. Ponadto tenże uczony odrzuca pogląd, jakoby moneta poprzednika mogła być wzorem dla pieczęci Hermana, przypuszczając, że już Bolesław Szczodry posługiwał się pieczęcią z wyobrażeniem władcy na majestacie, trzymającego na kolanach oznakę władzy — miecz⁸².

W konkluzji należy podkreślić, że wyobrażenie władcy na tronie z mieczem na kolanach nie jest znane z wcześniejszych przykładów w mennictwie i sfragistyce Europy łacińskiej. Skoro jest znana moneta z takim wyobrażeniem Bolesława Szczodrego, to bardzo prawdopodobne, że zaczerpnięto je z pieczęci, gdzie było ono odwzorowane bardziej dokładnie. Wreszcie motyw ten musiał się pojawić na pieczęci w okresie rządów książęcych Bolesława Szczodrego, bo po koronacji w 1076 r. władca zostałby z pewnością przedstawiony tak jak na innych pieczęciach królewskich tego czasu, tj. na majestacie, z koroną na głowie, trzymający berło i jabłko panowania.

WYKAZ CYTOWANYCH ŹRÓDEŁ I LITERATURY PRZEDMIOTU

- Abglanz 2001 = Abglanz des Himmels. Romanik in Hildesheim. Katalog zur Ausstellung des Dom-Museums Hildesheim*, red. Michael Brandt, Regensburg 2001
- Aus 1200 Jahren 1986 = Aus 1200 Jahren. Das Bayerische Hauptstaatsarchiv zeigt seine Schätze. Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs zur Eröffnung seines Neubaus im Jahre 1979, Wiederaufnahme zum 58. Deutschen Archivtag und 13. Tag der Landesgeschichte sowie zum Internationalen Kongreß der Monumenta Germaniae Historica über „Fälschungen im Mittelalter” München, 15. September — 9. November 1986*, oprac. Albrecht Liess, Neustadt a. d. Aisch 1986³ (Ausstellungskataloge der Staatlichen Archive Bayerns, 11)
- Bamberg 2019 = Die Kunstdenkmäler von Bayern, Regierungsbezirk Oberfranken IX: Stadt Bamberg 7 — Theuerstadt und östliche Stadterweiterungen, 1. Untere Gärtnerei und nordöstliche Stadterweiterungen, cz. 1: Öffentliche Bauten*, oprac. Matthias Exner, Peter Ruderich, współudział Thomas Gunzelmann, Volker Rößner, Bamberg–Berlin–München 2019

⁷⁹ Cf. KLINGER 1966, s. 95–99 (z dwiema ryc.); SUCHODOLSKI 2017, s. 168–169 z ryc. 3; SUCHODOLSKI 2018, s. 67–69 z ryc. 14.

⁸⁰ SUCHODOLSKI 2018, s. 67.

⁸¹ Cf. SUCHODOLSKI 2017, s. 169; SUCHODOLSKI 2018, s. 68.

⁸² SUCHODOLSKI 2017, s. 174.

- BENYSKIEWICZ 2014 = Krzysztof Benyskiewicz, *Władysław Herman książę Polski 1079–1102*, Kraków 2014
- BRESSLAU 1881 = H[arry] Bresslau, *Die Siegel der deutschen Könige und Kaiser aus der salischen Periode 1024–1125*, „Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde”, VI, 1881, s. 541–577
- BÜNZ, SCHUFFELS 2017 = Enno Bünz, Christian Schuffels, *Schriftenverzeichnis Hartmut Hoffmann (1930–2016)*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, LXXIII, 2017, s. 239–250
- Canossa 2006 = *Canossa 1077 — Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Aufgang der Romanik. [Eine Ausstellung im Museum in der Kaiserpfalz, im Erzbischöflichen Diözesanmuseum und in der Städtischen Galerie am Abdinghof zu Paderborn vom 21. Juli–5. November 2006]*, red. Christoph Stiegemann, Matthias Wemhoff, t. II: *Katalog*, München 2006
- Codex Udalrici 2017 = *Codex Udalrici*, wyd. Klaus Nass, cz. 1–2, Wiesbaden 2017 (Monumenta Germaniae Historica. Die Briefe der deutschen Kaiserzeit, 10).
- Corpus 1991 = *Corpus des sceaux français du Moyen Âge*, t. II: *Les sceaux des rois et de régence*, red. Martine Dalas, Paris 1991
- DRESSLER 1988 = Fridolin Dressler, *Johann Looshorn 1831–1916. Zum Leben und Werk des Historikers des Bistums Bamberg*, w: *Register zu Johann Looshorn Geschichte des Bistums Bamberg*, oprac. Martin Schieber, Neustadt/Aisch 1998 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, Reihe XI: Bibliographien und Hilfsmittel zur fränkischen Geschichte, 5), s. IX–XXVIII
- Dyplomatyka 1971 = Karol Maleczyński, Maria Bielińska, Antoni Gaşiorowski, *Dyplomatyka wieków średnich*, Warszawa 1971 (Nauki Pomocnicze Historii, [5]).
- FICHTENAU 1971 = Heinrich Fichtenau, *Das Urkundenwesen in Österreich vom 8. bis zum frühen 13. Jahrhundert*, Wien–Köln–Graz 1971 (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergbd. 23)
- Fürstenkanzlei 1983 = *Die Fürstenkanzlei des Mittelalters. Anfänge weltlicher und geistlicher Zentralverwaltung in Bayern. Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs anlässlich des VI. Internationalen Kongresses für Diplomatik, München, 25. Oktober–18. Dezember 1983*, oprac. Joachim Wild, współpraca Klaus Freiherr von Andrian-Werburg, Karl-Ernst Lupprian, Neustadt a. d. Aisch 1983 (Ausstellungskataloge der Staatlichen Archive Bayerns, 16)
- GIEYSZTOR 1961[–1962] = Aleksander Gieysztor, *Dokumenty jako źródła do historii Polski wczesnofeudalnej*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961[–1962], s. 360–361
- GIEYSZTOR 1971 = Aleksander Gieysztor, *Bamberg i Polska w XI i XII wieku*, „Studia Źródłoznawcze”, XV, 1971, s. 71–83
- GIEYSZTOR 2009 = Aleksander Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 2009² (Klasyka Polskiej Historiografii)
- GUMOWSKI 1966 = Marian Gumowski, *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966
- VON GUTTENBERG [1932–]1963 = Erich Frhr. von Guttenberg, *Die Regesten der Bischöfe und des Domkapitels von Bamberg*, Würzburg [1932–]1963 (Veröffentlichungen der Gesellschaft für fränkische Geschichte, Reihe VI, 2)
- HACK 2006 = Achim Thomas Hack, *Codex Carolinus. Päpstliche Epistolographie im 8. Jahrhundert*, cz. 1, Stuttgart 2006 (Päpste und Papsttum, 35)

- HÄRTEL 2010 = Reinhard Härtel, *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*, Wien–München 2010 (Historische Hilfswissenschaften, [4])
- HLEBIONEK 2013 = Marcin Hlebionek, *Pieczenie pierwszych Piastów, czyli o tym, co było, być mogło albo nie istniało w ogóle*, w: *Studia nad dawną Polską*, red. Tomasz Sawicki, t. III, Gniezno 2013 (Biblioteka Muzeum Początków Państwa Polskiego, 4), s. 133–155
- HOFFMANN 1993 = Hartmut Hoffmann, *Mönchskönig und rex idiota. Studien zur Kirchenpolitik Heinrichs II. und Konrads II.*, Hannover 1993 (Monumenta Germaniae Historica Studien und Texte, 8)
- HOFFMANN 1995 = Hartmut Hoffmann, *Bamberger Handschriften des 10. und 11. Jahrhunderts*, Hannover 1995 (Monumenta Germaniae Historica Schriften, 39)
- HUBER 1981 = Alexander Huber, *Die Originalurkunden des Bamberger Domkapitels aus dem 11. und 12. Jahrhundert: ihre Schrift und ihre Schreiber. Ein paläographisch-diplomatischer Beitrag zur Bamberger Bistumsgeschichte*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums”, CXVII, 1981 (Zum 150-Jahres-Jubiläum [2. Teilbd.]), s. 27–39 (z pięcioma podobiznami)
- JASIŃSKI 1964 = K[azimierz] J[asiński], Rec.: *W.G. Neukam, Eine Resitution an den Bamberger Domschatz am Ende des 11. Jahrhunderts*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg”, XCII, 1952–1953, s. 345–349, „Studia Źródłoznawcze”, IX, 1964, s. 226
- JASIŃSKI 1969 = Kazimierz Jasiński, *Dokument Władysława Hermana dla katedry bamberskiej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, XXIII, 1969 [druk: 1971], s. 49–50
- JÄCK 1844 = [Heinrich Joachim] Jäck, *Fortsetzung der Beiträge zur Urgeschichte Bamberg's aus Urkunden und gleichzeitigen guten Chronisten vom VIII. bis zum XVI. Jahrhundert*, „Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg in Oberfranken von Bayern”, VII, 1844, s. 1–44
- JUREK 2015 = Tomasz Jurek, *Początki dokumentu polskiego*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. Tomasz Jurek, Warszawa 2015 (Nauki Pomocnicze Historii, seria nowa, [6]), s. 63–87
- KĘTRZYŃSKI 1891 = Wojciech Kętrzyński, *Studja nad dokumentami XII wieku*, Kraków 1891
- KĘTRZYŃSKI 2008 = Stanisław Kętrzyński, *Zarys nauki o dokumencie polskim wieków średnich*, Poznań 2008²
- KIENAST 1968 = Walther Kienast, *Der Herzogstitel in Frankreich und Deutschland (9. bis 12. Jahrhundert). Mit Listen der ältesten deutschen Herzogsurkunden*, München–Wien 1968
- KITTEL 1970 = Erich Kittel, *Siegel*, Braunschweig 1970 (Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, 11)
- KLINGER 1966 = Krzysztof Klinger, *Nieznany typ denara Bolesława Śmiałego*, „Wiadomości Numizmatyczne”, X, 1966, 2, s. 95–99
- KOZŁOWSKA–BUDKOWA 2006 = Zofia Kozłowska–Budkowa, *Repertorium polskich dokumentów doby piastowskiej*, z. 1: *Do końca XII wieku*, Kraków 2006² (Klasyczne Dzieła Polskiej Historiografii, 3)
- KRAWIEC 2014 = Adam Krawiec, *Król bez korony. Władysław I Herman, książę polski*, Warszawa 2014
- KROOS, WIRTH 2003 = Renate Kroos, Karl–August Wirth, *Flabellum (und Scheibenkreuz)*, w: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, IX, 2003, kol. 428–507
- KRZYŻANOWSKI 1907 = *Monumenta Poloniae Palaeographica*, wyd. Stanisław Krzyżanowski, fasc. 1, Cracoviae 1907

- KRZYŻANOWSKI 1927 = *Album palaeographicum. Tabularum I–XXXI argumenta*, Cracoviae 1927²
- KRZYŻANOWSKI 1959 = *Album palaeographicum*, Cracoviae 1959⁴
- LABUDA 1980 = Gerard Labuda, *Dyplomacja polska wczesnego feudalizmu X w. — 1306 r.*, w: *Historia dyplomacji polskiej*, red. Gerard Labuda, t. I: *Połowa X w. — 1572*, red. Marian Biskup, Warszawa 1980, s. 33–217
- LABUDA 2002 = Gerard Labuda, *Dyplomacja polska w czasie panowania dynastii piastowskiej (wiek X–1370)*, w: *Historia dyplomacji polskiej X–XX w.*, red. Gerard Labuda, Waldemar Michowicz, Warszawa 2002, s. 11–63
- VON LANG 1828 = *Regesta sive rerum Boicarum autographa ad annum usque MCCC*, wyd. Karl Heinrich von Lang, t. IV, Monaci 1828
- Lettere 2004 = *Lettere originali del Medioevo latino (VII–XI sec.)*, t. I: *Italia*, wyd. Armando Petrucci, Giulia Ammannati, Antonio Mastruzzo, Ernesto Stagni, Pisa 2004
- Lettere 2007 = *Lettere originali del Medioevo latino (VII–XI sec.)*, t. II,1: *Francia (Arles, Blois, Marseille, Montauban, Tours)*, red. Armando Petrucci, wyd. Giulia Ammannati, Antonio Mastruzzo, Ernesto Stagni, Pisa 2007
- Lettere 2012 = *Lettere originali del Medioevo latino (VII–XI sec.)*, t. II,2: *Francia (Parigi)*, wyd. Giulia Ammannati, Pisa 2012
- LOOSHORN 1886 = Johann Looshorn, *Die Geschichte des Bisthums Bamberg*, t. I: *Die Gründung und das I. Jahrhundert des Bisthums Bamberg oder: die Heiligen Kaiser Heinrich und Kunigunda*, München 1886 (przedruk: Bamberg 1967)
- MALECZYŃSKI 1971 = Karol Maleczyński, *Rozwój dokumentu polskiego od XI do XV w.*, w: Karol Maleczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław etc. 1971, s. 242–276
- McEWAN 2019 = John A. McEwan, *Does Size Matter? Seals in England and Wales, ca. 1200–1500*, w: *A Companion to Seals in the Middle Ages*, red. Laura J. Whatley, Leiden–Boston 2019 (Reading Medieval Sources, 2), s. 103–126
- MEYER ZU ERMGASSEN 1992 = Heinrich Meyer zu Ermgassen, *Siegel aus dem Lot. Beobachtungen über unübliche Siegelbefestigung und Siegelprägung*, w: *Mabillons Spur. Zweiundzwanzig Miscellen aus dem Fachgebiet für Historische Hilfswissenschaften der Philipps–Universität Marburg zum 80. Geburtstag von Walter Heinemeyer*, red. Peter Rück, Marburg an der Lahn 1992, s. 321–364
- MICHAŁOWSKI 1993 = Roman Michałowski, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993²
- NEUKAM 1952/1953 = Wilhelm G. Neukam, *Eine Restitution an den Bamberger Domschatz am Ende des 11. Jahrhunderts*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg”, XCII, 1952/53, s. 345–349
- NOWAK 2014 = Przemysław Nowak, *Legacja Galona, biskupa–elektu Beauvais, do Polski w 1104 r. i Collectio tripartita*, „Przegląd Historyczny”, CV, 2014, 3, s. 425–433
- NOWAK (w druku) = Przemysław Nowak, *A Legation of Galo, Bishop-elect of Beauvais, to Poland in 1104 and the Collectio Tripartita*, w: *Proceedings of the Fifteenth International Congress of Medieval Canon Law, Paris, 17–23 July 2016*, red. Franck Roumy, Città del Vaticano (Monumenta Iuris Canonici, Series C: Subsidia, 16) (w druku)
- PAUK 2016 = Marcin R. Pauk, *Episkopat, liturgia i polityka u schyłku XI w.: biskupi Eberhard i Henryk w dokumencie Hermana dla katedry bamberskiej*, „Kwartalnik Historyczny”, CXXIII, 2016, 4, s. 653–694
- PIECH 1993 = Zenon Piech, *Ikonoграфия pieczęci Piastów*, Kraków 1993

- PIEKOSIŃSKI 1902 = Franciszek Piekosiński, *Najdawniejszy dokument polski*, „Wiadomości Numizmatyczno–Archeologiczne”, XIII, 1902, kol. 495–502
- PIEKOSIŃSKI 1906 = Franciszek Piekosiński, *Pieczęcie polskie wieków średnich doby piastowskiej. Uzupełnienie I*, „Herold Polski”, 1906, s. 1–32
- Schatzverzeichnisse 1967 = *Mittelalterliche Schatzverzeichnisse*, cz. I: *Von der Zeit Karls des Großen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, red. Zentralinstitut für Kunstgeschichte, współpraca Bernhard Bischoff, München 1967 (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Kunstgeschichte in München, IV,1)
- SCHIEFFER 2016 = Rudolf Schieffer, *Hartmut Hoffmann (1930–2016)*, „Historische Zeitschrift”, CCCIII, 2016, s. 459–463
- SCHLOTHEUBER 2016 = Eva Schlotheuber, *Hartmut Hoffmann*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters”, LXXII, 2016, s. 207–212
- SCHÖNTAG 2011 = Wilfried Schöntag, *Der Drachenkämpfer St. Georg auf dem Siegel des Bamberger Domkapitels. Übernahme und Verbreitung eines byzantinischen Bildprogramms nördlich der Alpen*, w: *Text und Kontext. Historische Hilfswissenschaften in ihrer Vielfalt*, red. Sönke Lorenz, Stephan Molitor, Ostfildern 2011 (Tübinger Bausteine zur Landesgeschichte, 18), s. 311–366
- SCHRAMM 1956 = Percy Ernst Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom dritten bis zum sechszehnten Jahrhundert*, t. III, Stuttgart 1956 (Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 13/III)
- SCHWEITZER 1844 = Caspar Anton Schweitzer, *Vollständiger Auszug aus den vorzüglichsten Calendarien des ehemaligen Fürstenthums Bamberg*, „Bericht über das Bestehen und Wirken des historischen Vereins zu Bamberg in Oberfranken von Bayern”, VII, 1844, s. 67–319
- SCHWEITZER 1858 = C[aspar] A[nthon] Schweitzer, *Das Gründungsbuch des Collegiatstiftes St. Jacob zu Bamberg*, „Bericht über das Wirken des historischen Vereins zu Bamberg”, XXI, 1858, s. I–XXVII, 1–49
- SEMKOWICZ, BUDKOWA 1960 = *Album palaeographicum. Tabularum I–XXXI textus*, wyd. Władysław Semkowicz, Zofia Budkowa, Cracoviae 1960²
- SEMKOWICZ 2002 = Władysław Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002²
- Sfragistyka 1960 = Marian Gumowski, Marian Haisig, Sylwiusz Mikucki, *Sfragistyka*, red. Sylwiusz Mikucki, Warszawa 1960 (Nauki Pomocnicze Historii, [3])
- STRZELCZYK 1982[–1986] = Jerzy Strzelczyk, *Bamberg*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VII, Wrocław 1982[–1986], s. 400–403
- STRZELCZYK 1996 = Jerzy Strzelczyk, *Bamberg a Polska w średniowieczu*, „Roczniki Historyczne”, LXII, 1996, s. 73–88
- STRZELCZYK 2013 = Jerzy Strzelczyk, *Gnesen — Magdeburg — Bamberg — Rom. Frühe Kirchenbeziehungen zwischen Polen, dem mitteleuropäischen Raum und Italien*, w: *Italien — Mitteleuropa — Polen. Geschichte und Kultur im europäischen Kontext vom 10. bis zum 18. Jahrhundert*, red. Wolfgang Huschner, Enno Bünz, Christian Lübke, Leipzig 2013 (Schriften zur sächsischen Geschichte und Volkskunde, 42), s. 99–120
- SUCHODOLSKI 2017 = Stanisław Suchodolski, *Bolesław Śmiały i Władysław Herman w świetle swoich monet, czyli co numizmatyka wnosi do poznania historii Polski*

- w drugiej połowie XI wieku, w: *Recepcja i odrzucenie. Kontakty międzykulturowe w średniowieczu*, red. Leszek P. Słupecki, Paweł Sierzęga, Andrzej Rozwałka, Michał Dzik, Rzeszów 2017 (Materiały V Kongresu Mediewistów Polskich, 1), s. 167–181
- SUCHODOLSKI 2018 = Stanisław Suchodolski, *Monety Bolesława Śmiałego w świetle skarbu znalezione w Wiślicy*, w: *Pieniądz i banki w Małopolsce*, red. Witold Garbaczewski, Roman Macyra, Poznań 2018 (Studia nad Dziejami Pieniądza i Bankowości w Polsce, 4), s. 51–80
- SUCKALE–REDLEFSEN 2004 = *Die Handschriften des 8. bis 11. Jahrhunderts der Staatsbibliothek Bamberg*, oprac. Gude Suckale–Redlefsen, cz. 1: *Texte*, Wiesbaden 2004 (Katalog der illuminierten Handschriften der Staatsbibliothek Bamberg, 1,1)
- TAKÁCS 2012 = Imre Takács, *Az Árpád-házi királyok pecsétjei — Royal Seals of the Árpád Dynasty*, Budapest 2012 (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis, 1)
- WACHTER 1908 = Friedrich Wachter, *General–Personal–Schematismus der Erzdiözese Bamberg 1007–1907. Eine Beigabe zum Jubeljahre der Bistumsgründung*, Bamberg 1908
- WAPPEN 1974 = *Wappen in Bayern. Ausstellung des Bayerischen Hauptstaatsarchivs München in Verbindung mit der Bayerischen Staatsbibliothek aus Anlaß des 12. Internationalen Kongresses für genealogische und heraldische Wissenschaften, München, 6. September–27. Oktober 1974*, oprac. Klemens Stadler, Neustadt a. d. Aisch 1974 (Ausstellungskataloge der Staatlichen Archive Bayerns, 8)
- WENDERHORST 1997 = Alfred Wenderhorst, *Die älteren Urkunden des Hochstifts Bamberg und ihre Auswertung*, „Archivalische Zeitschrift”, LXXX, 1997 (Festschrift Walter Jaroschka zum 65. Geburtstag), s. 450–458
- WILD 1997 = Joachim Wild, *Besiegelte Traditionsnotizen*, „Archivalische Zeitschrift”, LXXX, 1997 (Festschrift Walter Jaroschka zum 65. Geburtstag), s. 469–483
- WILD 2007 = Joachim Wild, *Charta und Notitia im Herzogtum Bayern*, w: *De litteris, manuscriptis, inscriptionibus... Festschrift zum 65. Geburtstag von Walter Koch*, red. Theo Kölzer, Franz–Albrecht Bornschlegel, Christian Friedl, Georg Vogeler, Wien–Köln–Weimar 2007, s. 27–37
- WILD 2013 = Joachim Wild, *Kanzlei– und Urkundenwesen (Hoch– und Spätmittelalter)*, w: *Historisches Lexikon Bayerns*, http://www.historisches-lexikon-bayerns.de/artikel/artikel_45779 (data publikacji: 22 III 2013)
- WISZEWSKI 2008 = Przemysław Wiszewski, *Domus Boleslai. W poszukiwaniu tradycji dynastycznej Piastów (do około 1138 roku)* Wrocław 2008 (Acta Universitatis Wratislaviensis, 3067; Złota Seria Uniwersytetu Wrocławskiego, 1)
- WISZEWSKI 2010 = Przemysław Wiszewski, *Domus Boleslai. Values and social identity in dynastic traditions of medieval Poland (c. 966–1138)*, tłum. Paul Barford, Leiden–Boston 2010 (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 9)
- WITOWSKI 2019 = Lisa Witowski, *Das Bamberger Kollegiatstift St. Gangolf im Mittelalter*, niepublikowana dysertacja doktorska, Bamberg 2019
- WOJCIECHOWSKI 1902 = Tadeusz Wojciechowski, *Najdawniejszy znany obecnie polski akt książęcy z roku 1081–1086*, „Kwartalnik Historyczny”, XVI, 1902, 2, s. 169–171.
- WUNSCHHEL 1965 = Wilhelm Wunschel, *Archivdirektor Dr. Wilhelm G. Neukam. Ein Nachruf*, „Bericht des Historischen Vereins für die Pflege der Geschichte des ehemaligen Fürstbistums Bamberg”, CI, 1965, s. 5–11

- ZAISBERGER 1966 = Friederike Zaisberger, *Die Frühzeit der geistlichen Siegelurkunden in Deutschland (10. und 11. Jahrhundert)*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung“, LXXIV, 1966, s. 257–291
- ZIEGLER 1981 = Hans-Ulrich ZIEGLER, *Die Urkundenwesen der Bischöfe von Bamberg von 1007 bis 1139. Mit einem Ausblick auf das Ende des 12. Jahrhunderts*, cz. 1, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde“, XXVII, 1981, s. 1–110
- ZIEGLER 1982 = Hans-Ulrich ZIEGLER, *Die Urkundenwesen der Bischöfe von Bamberg von 1007 bis 1139. Mit einem Ausblick auf das Ende des 12. Jahrhunderts*, cz. 2, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde“, XXVIII, 1982, s. 58–189 (z 16 tablicami)

Critical remarks on the charter and seal of Władysław I Herman

The earliest Polish document to survive as an original has been the object of intensive research in German and Polish literature since the nineteenth century. It is remarkable that for all this time German scholars knew nothing of Polish research, not even the facsimiles in the *Monumenta Poloniae Palaeographica* and *Album Palaeographicum*, published as early as 1907; in 1952/3 Wilhelm Georg Neukam could still publish this charter as ineditum. Equally no Polish historian ever studied this charter in person until my own research, presented here. From the 1820s or 1830s the charter was held in the Reichsarchiv in Munich until it was returned to the Staatsarchiv Bamberg in 1993, where it is now bears the classmark Bamberger Urkunden no. 145. It declares that Prince Władysław Herman, at the request of Gumpon, envoy of the canons and Bishop Rupert of Bamberg, returns to the Church of Bamberg, through bishops Eberhard and Henry, brethren of the church, two golden crosses and rotundae („flabella”), illegally taken from the church, which he had bought back in his land, on condition that the prebends which were promised to him in return for these crosses and his other concessions, be served by vicars who are to pray constantly for the salvation of his soul and that of his kin. This charter, without eschatocol, may be dated between ca. 1095 and June 4 1102 (when Prince Władysław I Herman died). A 98 mm diameter seal is attached sur double queue at the head of the charter, with the obverse facing backwards, depicting a prince sitting on a throne with a sword on his knees. His right hand rests on the hilt, which ends with a round pommel; the left hand is not preserved. The same image is found on the earlier denier of Bolesław II the Generous, of which only two examples survive. No earlier representation of a ruler on a throne with a sword on his knees is known from the coins and seals of Latin Europe. It seems very likely that the coin image was derived from that on the seal, where it is reproduced in more detail. Finally, this motif must belong to the reign of Prince Bolesław the Generous (1058–1076); after the coronation of 1076, the ruler would certainly be depicted as on other royal seals of that time, i.e., in majesty, with a crown on his head, holding the orb and sceptre of kingship.